

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

124:4 • 2004

Gruvan och familjen

Stefan Warg, *Familjen i gruvmiljö. Migration, giftermålsmönster och fertilitet i norrbottnisk gruvindustri 1890–1930*, Diss, Rapporter från Demografiska databasen, Umeå universitet, No 20, Umeå 2002. 272 s.

Ferdigstillelsen av jernbane mellom Luleå og Narvik fra 1888 til hundreårsskiftet, sammen med nyvinninger i prosesseringen av jernmalm, åpnet opp for gruvedrift i deler av Gällivare og Jukkasjärvi, som tidligere bare ble utnyttet av samene på sesongbasis. Anlegg og drift av gruvene i disse tynt befolkede områdene forutsatte dermed innflytting av arbeidskraft, ofte over lange avstander. Migrasjonens omfang, bakgrunn og struktur er det første hovedtemaet i Wargs befolkningshistoriske avhandling. Etter starten i henholdsvis 1888 og 1900 ble befolkningen i de to kommunene mer enn fordoblet, til tross for akutt boligmangel, mye på grunn av et høyt lønnsnivå for menn. Den sosiale strukturen i gruvesamfunnene var ekstraordinært homogen både med hensyn til kjønn, alder og yrke, særlig i startfasen. Holder vi familieflytting utenfor, migrerte da mer enn dobbelt så mange menn som kvinner hit. I annen fase omkring 1920 var skjevheten mindre i Malmberget (6–4), men hadde øket til 7 menn per 3 kvinner i Kiruna.

Lik de fleste migrasjonsstudier viser også denne de unges dominans. Det gjaldt især kvinnene og det gjaldt i nesten like stor grad omkring 1920 som ved århundreskiftet. Så langt yrkesinformasjonen i prestenes flyttelister bærer, forsterkes inntrykket av homogenitet. Cirka 2/3 var ufaglærte arbeidere både i første og andre fase, 80 prosent i Malmberget i perioden 1897–1900. Nest største gruppe, kvalifiserte arbeidere, utgjorde fra cirka fem til cirka atten prosent. Annen fase viste en noe mer heterogen yrkesstruktur, især i Malmberget.

Siden nabokommunene var lite representert, kan ikke innflytterne i særlig grad kalles nærflyttere. Mange kom allikevel fra Norrbottens län, som etappevandrere fra Malmberget til Kiruna. Ellers flyttet mange fra Luleåtraktene. Dernest følger Västernorrland hvor sagverkene hadde stagnert ved hundreårsskiftet. Et ytterligere rekrutteringsområde av spesiell interesse er gruedistriktene i Bergslagen, der internasjonal konkurranse skapte strukturrasjonalisering i jerngruvene samtidig som nye anlegg i nord tilbød flerdobbel lønn. Omkring 1920, da egenrekrutteringen hadde kommet i gang, var tendensen til innflytting over lengre distanser svakere. Kvinnene hadde da i større grad begynt å flytte til Stockholm, samtidig som den rural-industrielle barrieren manifesterte seg ved at innflyttere som opprinnelig kom fra jordbruksamfunn, var overrepresentert blant utflytterne. Sistnevnte resultat var også signifikant i Cox regresjonsanalysen, her ga i tillegg kjønn utslag sammen med yrke siden faglærte arbeidere i størst grad flyttet ut.

Komparasjon med England og Wales

Både fordi Warg selv refererer til befolkningshistorisk forskning på utenlandske gruvesamfunn, og fordi han er pioner i sin analyse av fertilitetsfallet i Sverige, er det naturlig å komparere resultatene med Bob Woods studie av engelsk 1800-tall: *The Demography of Victorian England and Wales* (2000). Wargs periode ligger i forlengelsen av Woods, men England ble urbanisert og industrialisert tidligere enn Sverige.

Woods målsetting er å forklare overgangen mellom demografiske regimer. Dette definerer han som "the long-term stability of demographic structures and the different ways in which nuptiality, fertility, mortality and migration may combine to create relatively slow population growth" (s 381). I dette perspektivet preget den dramatiske befolkningsveksten i de to første tiårene av det 20de hundreåret Kiruna og Malmberget med demografisk unntakstilstand. Gruvearbeiderne brøt radikalt med Malthus preventive check i det gamle demografiske regimet, de giftet seg ungt og fikk mange barn. Paradoksalt nok leverte arbeiderbevegelsen viktige bidrag til å gjeninnføre et nytt demografisk regime med nye virkemidler. Det er imidlertid lett å overdrive inntrykket av demografiske omskiftninger i gruvesamfunnene. For oversiktens skyld skal vi ta utgangspunkt i Woods omfattende liste over "elements of historical demographic regimes" (s 384f).

De sterke maskuline seleksjonseffekter med hensyn til kjønn og alder i innmigrasjonen til de nystartede gruvesamfunnene ble i noen grad moderert utover på 1900-tallet. Warg har dokumentert omfattende langdistanseflytting, for eksempel fra tradisjonelle gruvesamfunn. Pga de lange avstandene er det dokumentert lite sesongflytting. Innflytterstrømmen delte seg i to, et element som etappevandret videre og et som slo seg ned i gruvesamfunnene på lengre sikt. En viktig sirkulær strøm mellom Malmberget og Kiruna er også påvist. De høye lønnene til gruvearbeiderne gjør at vi må klassifisere flyttemotivene som "betterment migration", den vanligste migrasjonsgrunn i Skandinavia. Hos Warg som hos Woods blir det understreket hvordan det er vanlig at migrasjonens struktur påvirker de andre demografiske komponentene.

Vielsesmønstrene endret først og fremst alders- og kjønnsfordeling under initialperioden, i noen grad også andelen som forble ugift. I den innledende fasen må noen ektepar fra ruralt miljø ha endret intensjon fra produksjons- til helt ut reproduksjonsformål ved familiestiftelsen, men det var også den gruppa som i størst grad flyttet ut igjen. Bortsett fra kvinnes lave vielsesalder var dermed de fleste elementene fra Hajnals framstilling av det vest-europeiske vielsesmønster intakte. Den største omlegginga viser doktoranden kom i fertiliteten, hvor en viss tendens til å regulere ved hjelp av avstand mellom fødslene omkring århundreskiftet ble avløst av barnebegrensning ved å stoppe etter et visst antall barn på 1920-tallet. Her vektlegger forfatteren en endring i kjønns- og paritetsidealene som han setter i sammenheng med framveksten av den lokale arbeiderbevegelsen.

Woods eksempler viser at 1920-årenes svenske gruvesamfunn med lav vielsesalder og lav fertilitet slett ikke er enestående i demografihistorien, om enn virkemidlene var ulike.

Hos Woods som hos Warg blir økt nuptialitet en hovedforklaring på økningen i fertilitet i en tidlig fase i industrialiseringa. Woods framhever at høy og stabil ekteskapsfrekvens gjennom 1800-tallet særlig fantes i gruedistriktene i Storbritannia (s 85). Han stiller opp tre betingelser for at denne økningen i giftermålsfrekvens gjennom senket vielsesalder skal finne sted (s 401):

- 1) En generell forbedring i de økonomiske fortjenestemulighetene for unge menn
- 2) En reduksjon i andelen unge kvinner som er tjenestejenter
- 3) Balanserte kjønnsrater i de fleste lokalsamfunn

Et av Woods hovedproblem er fravær av en klar kronologisk sammenheng mellom britiske reallønninger og økningen i nuptialitet omkring år 1800. Warg, derimot, påviser både lett tilgang på arbeid og relativt høy arbeidslønn i de to nye nord-svenske gruvesamfunnene. Også betingelse to om relativt få arbeidsmuligheter for unge kvinner er lettere å påvise i det sosialt homogene Kiruna og Malmberget enn generelt i 1800-tallets britiske klassesamfunn. Men Warg påviser samtidig hvor skjeve kjønnsproporsjonene var i de nystartede gruvesamfunnene.

Wargs lokalstudie viser også styrke når det gjelder å forklare fertilitetsfallet i tida fra om lag første verdenskrig. Woods konstaterer at dette var i gang allerede i annen halvdel av 1800-tallet i Storbritannia, og at fallet spredte seg raskt fra sted til sted i England og Wales. Men metodene og bakgrunnen er uklar på de britiske øyer. Noe skille mellom barnebegrensning hvor avstanden mellom fødslene ble redusert og paritetsspesifikk stopp etter et visst antall barn får Woods ikke fram, han mener at "stopping" og "spacing" ble brukt av de samme parene i ulike faser av livet. Fertilitetsfallet i Wargs framstilling kaster lys over dette ved å vise hvordan de idealtypiske ekteparene i Malmberget og Kiruna skiftet fra "spacing" til "stopping" i løpet av 1900-tallets andre tiår, og at "stopping" kunne kombineres med *kortere* avstand mellom fødslene for å få en tidlig slutt på dem. Woods tolker sine funn i den retning at britiske par helst brukte naturlige og ikke prevensjonstekniske midler til å begrense barneflokkene. Hos Warg er det nærliggende å tolke den raske omleggingen til begrenning av barneflokkene etter idealtypisk tre fødsler i den retning at prevensjonsmidler var allment i bruk i gruvesamfunnene i alle fall fra første verdenskrig.

Warg behandler den utenomekteskapelige fruktbarheten svært kortfattet, noe som er påfallende siden den initielt var til dels ti ganger så høy som i britiske gruvesamfunn og holdt seg forholdsvis høyere enn der gjennom hele perioden, selv om nedgangen i andel uekte barn i Kiruna og Malmberget fram til 1920 egentlig var formidabel. Dermed gikk både nuptialitetsindeksen og illegitimitets-

indeksen ned i samme periode, noe som ikke er en opplagt utvikling. Woods påstand om at "The Norwegian distribution captures the northern European range" (s 105) er en alt for generell observasjon når vi ser på Wargs resultater. Andre troløvsesskikker i Skandinavia er Wargs hovedforklaring.

Både Woods og Warg legger hovedvekt på endrede holdninger i sine forklaringer av bakgrunnen for fertilitetsfallet, og begge forsøker å knytte dette til politiske bevegelser. Men der stopper også likheten. Woods trekker fram de liberale fabianerne som pionerer, og nettopp gruvearbeidernes koner i England og Wales som etternølerne. Men han må innrømme at britiske demografer strides om hvorvidt dette var en prosess hvor holdningene endret seg som en sammenhengende bølge eller om holdningsendringene spredte seg ujevnt mellom ulike sosiale grupper. Warg viser riktignok også at de små øvre sosiale lag i gruvesamfunnene var noe tidligere ute med barnebegrensning, men at gruvearbeiderparene kom tidlig etter og i form av en kjempebølge. Fertilitetsfallet både blant nord-svenske og britiske gruvearbeidere fant sted omkring første verdenskrig.

Wargs påvisning av hvordan dette hang sammen med opplysningsvirksomhet i den radikale fraksjonen av arbeiderbevegelsen er langt på vei overbevisende, og savner sidestykke i Woods bok. Enten var den politiske propagandaen i Nord-Sverige unik i så måte, eller så har vi her en forbindelseslinje mellom europeisk politisk historie og befolkningshistorie som er for lite studert. I alle fall har Warg kommet lenger enn Woods i sin klarlegging av kronologien i bakgrunnen for holdningsendringene i det avgjørende fertilitetsfallet. Doktorandens idehistoriske kobling til frankfurterskolen og Habermas med hensyn til sammenhengen mellom offentlighets- og privatsfæren bør også være en spore til videre komparasjon i det europeiske rom.

Diskusjon

Et overordnet valg gjelder de lokalsamfunn som ble undersøkt. Mange svenske historisk-demografiske undersøkelser tar for seg forsamlinger eller regioner hvor mye av datamaterialet allerede er datorisert. Warg gikk originalt og tappert løs på hele to samfunn hvor datamaterialet var like jomfruelig da han startet opp som fjellviddene i Gällivare og Jukkasjärvi var på 1880-tallet. Vi må anta at han kunne arbeidet fruktbart med empirisk operasjonalisering av tilsvarende demografiske data i for eksempel Skellefteå-regionen, men de koblinger som fortjenstfull gjøres til politiske bevegelser og spørsmål ville neppe bli så klare der.

Vi har stor respekt for det svenske kirkeboksmaterialet, men Warg baserer deler av studien på ensidig utnyttelse av flyttelistene. I Norge har vi lært oss å være forsiktige med å basere migrasjonsstatistikk på kirkebøkens flyttelister, fordi mange ikke meldte fra til presten eller først gjorde det lenge etter flyttinga. Forfatteren konstaterer at kvinnene er underrepresentert i dette materialet, en faktor som ville være lettere å vurdere dersom prosedyrer ved føring av flyttelist-

ene hadde blitt beskrevet mer fylldig i avhandlinga. Dessuten skulle jeg gjerne sett en kildekritisk analyse av holdbarhet og representativitet i flyttelistene mot annet materiale som forfatteren med stor innsats har kombinert på individnivå. Det er nå noe uklart i hvilken grad enkelte tabeller bygger kun på flyttelistene og i hvilken grad de er korrigeret ut fra komplimentære kilder. Dessuten: Med så rask befolkningsvekst som gruvesamfunnene hadde i startfasen, kan vi ikke forutsette jevn befolkningsøkning mellom folketellingene. Det er uklart om dette er løst med tall fra annet kildemateriale eller ved interpolering i form av aritmetiske eller geometriske rekker.

Et videre metodisk moment gjelder presentasjonen av kvantitative resultater. I mange tilfeller angis bare relative andeler, og det er ikke alltid lett å finne ut hvor stort utvalg som er basis for framstillingen. Se for eksempel kartene i migrasjonskapitlet, tabell 6.10, eller figur 6.8. En avhandling bør systematisk oppgi hva som er befolkningsgrunnlaget i tabeller og figurer, men tabellene i bilag 2 dekker bare deler av dette behovet. Et fyllesgjørende tabellbilag bør ikke nødvendigvis trykkes, det kunne legges på Internett, eller CD.

Fra side 93 påviser doktoranden overskuddet av menn blant innflytterne, og forklarer det overbevisende med gruvearbeidets maskuline normer og innhold. Allikevel har han funnet mange kvinnelige innflyttere, og det var antagelig flere pga kildesituasjonen. Hans hovedforklaring er at gruvesamfunnene hadde et uformelt arbeidsmarked for kvinnelig hushjelp. Imidlertid kan det tenkes en tilleggsforklaring av sosialpsykologisk karakter: Kiruna og Malmberget må ha tiltrukket unge kvinner fordi samfunnene var glimrende ekteskapsmarkeder. Hvis vi kobler dette med kjedemigrasjon, så er det naturlig om unge kvinner flyttet dit de hadde slektninger for å finne en partner. Til støtte for dette kan anføres at gjennomsnittsalderen er passende lavere for kvinnelige i forhold til mannlige innflyttere, og at giftermål ofte fulgte like etter innflytting.

På side 141 oppsummerer forfatteren inn- og utflyttingens struktur på forsamlingsnivå ved å henvise til Hägerstrands klassiske studie og konstaterer de samme flyttemålene over tid. Dette er et overraskende og interessant funn fordi Warg i motsetning til Hägerstrand studerer nybyggerensamfunn og har større innslag av flytting over lange distanser. Vi har i annen sammenheng sett at de dominerende flyttestrømmene gjennom landet kunne endres radikalt over tid, for eksempel i nord-sør retning. Framtidig forskning bør avklare hvordan det kan forenes med Hägerstrands tese om konstans i flyttestrømmene over tid på forsamlingsnivå.

Familie og hushold

Forfatteren har løst behovet for longitudinelle studier ved å følge to giftermålskohorter, en fra hundreårskiftet og en fra cirka 1920; konsekvent par som har giftet seg i Kiruna eller Malmberget. Nå var her ifølge tabellene 4.3 og 4.7 også en

betydelig innflytting av par og familier. Dette skaper visse representativitetsproblemer i de resultatene som baseres på longitudinelle metoder. Det er forståelig at Warg av arbeidsmessige grunner ikke har kunnet følge par som giftet seg andre steder i Sverige. Men det fins en metode for beregning av vielsesalder ut fra folketellingene, den såkalte *singulate mean age at marriage* (SMAM). Offisiell statistikk over befolkningens sivilstatus inndelt i aldersgrupper på forsamlingsnivå kunne slik gi gjennomsnittstall for hele den tilstedeværende befolkninga uavhengig av vielsessted.

På side 151 framstilles et samsvar mellom regionale ulikheter med hensyn til vielsesalder i kohortene og hva Sundberg kom fram til i emigrasjonsutredningen, men doktoranden er "återhållsam vad gäller tolkningarna av utfallet" (se også fertilitetskapitlet på s 192). Slike forbehold er kloke, især etter at det er påvist hvordan Sundbergs regionale mønster for mortalitetens del går i oppløsning når de blir studert på forsamlingsnivå. Det er grunn til å tro at de klynger av forsamlinger som rekrutterte migranter til gruvesamfunnene, kan være forskjellige fra gjennomsnitt for hele län.

Resultatene når det gjelder familiestruktur fra side 156 er i hovedsak så klare at den statistiske metoden som er anvendt i tabell 5.5 er robust nok. Men metodisk er det et poeng at tabellen teller familier og ikke individer. Det gjør at en og samme endring i familiestruktur fra et tidspunkt til et annet kan føre til at tallene både i teller og nevner i de relative fordelinger endrer seg. For eksempel vil en overgang fra kjernefamilier til utvidede familier føre til en reduksjon i det totale antall familier selv om befolkningens størrelse er den samme – noe som kan overdrive inntrykket av endring. Derfor bør denne type tabeller heller telle *individer* som bor i ulike typer familier.

Det sies treffende på side 158 at "omfattningen av inneboende i urbana miljöer är svår att fastställa". Et videre spørsmål er om de ulike kildene Warg har benyttet angir alle slektskapsrelasjoner på en fullgod måte. Det framgår ikke i hvilken grad han har kommet over at en inhyses står som slektning i for eksempel en kirkebok, men ikke i folketellinga? Slikt vil også svekke reliabiliteten i tabeller over familietyper, selv om hovedresultatene her er robuste.

Boka inneholder interessante funn på side 161f om at unge kvinner i gjennomsnitt forlot sine opprinnelsesfamilier tidligere enn unge menn. Det begrunnes i hovedsak økonomisk ut fra de muligheter henholdsvis unge menn og kvinner hadde på det lokale arbeidsmarkedet. Jeg vil imidlertid trekke fram en studie av lignende forhold i Stockholm på 1890-tallet hvor om lag 1/3 av kvinnene, men hele 2/3 av mennene bodde hos foreldrene.¹ I hovedstaden virker det mindre sannsynlig at arbeidsmarkedet var hovedårsaken, så det kan formuleres en alternativ

hypotese: Mennene forble hjemme fordi de mottar tjenester i husholdet, mens kvinnene flyttet ut fordi husholdet stadig krever tjenester av dem.

Fertilitet

Kapittel 6 om fertilitetsfallet i gruvesamfunnene vil jeg holde for det best gjennomførte metodisk sett, og det er også her vi finner de mest nyskapende funnene. Resultatene er så klare at de neppe kan rokkes av de poenger vi tidligere har diskutert omkring representativitet og befolkningsgrunnlag. Et resultat avviker imidlertid så dramatisk fra de britiske tall det sammenlignes med at det bør kommenteres nærmere, det gjelder lh, dvs den utenomekteskapelige fertiliteten som var høy (om enn noe synkende) gjennom hele perioden. Jeg undres om hans forklaring på dette ut fra Matovics funn i *Stockholmsäktenskap* (1984) og gamle trolovelsesskikker er fyldestgjørende, for de unge kvinnene kom stort sett ikke fra hovedstaden, men fra steder som kanskje tolererte "loss of virginity" men ikke "the bastardy-prone sub-society" for å si det med Laslett og Woods. Det kan derfor tenkes at også harde økonomiske realiteter i form av manglende boliger og fare for arbeidsledighet skapte forhold hvor illegitimiteten florerer.

De mest avanserte statistiske analysene er av utflytting og av fødselsintervaller i giftermålskohort I, fra omkring århundreskiftet. Vi kan neppe anta at de ulike sosialgruppene er randomisert med hensyn til fødested. Jeg kan imidlertid ikke se at Warg tar forbehold om at det kan være autokorrelasjon mellom de uavhengige variablene, for eksempel i tabell 6.9 at de ulike sosialgruppene kommer fra ulike steder, og at dette dekker over sammenhenger mellom fødselsintervaller og region som allerede er fanget opp i sosialgruppevariablen.

Årsaksforklaringene av fertilitetstransisjonen tar utgangspunkt i Malthus positive og preventive check. Nå sier Woods (s 71) at "The preventive check concept appears redundant by 1850, let alone by 1900", og viser til den økonomiske veksten som Warg har påvist i gruvesamfunnene. Nymalthusianerne hadde altså på dette punktet et annet rasjonale enn Malthus, lav fertilitet ikke for å hindre hungerskatastrofer, men som et skritt i retning velferdssamfunnet. Warg gir en god analyse av hvordan ulike fløyer innen arbeiderbevegelsen så på prevensjon for å oppnå dette. En nymalthusiansk retning framhevet aktiv barnebegrensning som hovedløsning, mens andre fløyer innen arbeiderbevegelsen heller krevde bedre levevilkår for de store familiene. Men Warg skriver lite om hvordan grupper *utenfor* arbeiderbevegelsen så på disse spørsmålene. Også på borgerlig side kan vi trekke opp to hovedretninger: De kunne forenes i motstand mot prevensjon, men de *næringsliberale* var redde for mangel på arbeidskraft i emigrasjonstider, mens de *verdikonserverne* sluttet opp ut fra forestillinger om å ikke gripe inn i skaperverket. Vi kommer her nær de koblinger Anne Løkke gjør i sin avhandling om spedbarndødeligheten for Danmark, hvor verdikonserverne var imot mødrehjelp fordi det ville føre til uhemmet befolkningsvekst, mens arbeiderbevegelsen kunne

1. Christina Döbling, "Att flytta hemifrån. Ogifta arbetares boende i Stockholm på 1890-talet", i Sven Sperlings (red), *Studier och handlingar rörande Stockholms historia, IV*, Stockholm 1989.

finne sammen i tiltak for å bedre barnestellet. Det ville være interessant med en avklaring av hvorvidt lignende allianser ble formet i synet på fertilitet og mortalitet i Sverige og om dette kan forklare hvorfor prevensjonsforbudet ble vedtatt, mens tiltak for å hjelpe mødre ble fulgt opp.

Forbudet mot å reklamere for prevensjonsmidler ser ikke ut til å ha forsinket fertilitetsfallet i Kiruna og Malmberget, for det ene fordi det ikke var noe i veien for å annonsere for litteratur om barnebegrensning, og for det andre fordi informasjon kvinne og kvinne imellom er mer effektiv enn trykt propaganda – som all pedagogisk forskning viser.

Migrasjon

Warg diskuterer på side 77 og framover ulike sammenhenger mellom politisk aktivitet og migrasjon. Bare 10 år etter at øst-europeerne stemte med føttene og kvittet seg med det sovjetiske regimet, er han kanskje noe rask med å avfeie politiske til fordel for økonomiske motiver bak utflytting fra Kiruna og Malmberget. I sin hovedoppgave om utvandringen fra Rjukan i Norge skriver Tom Nilsen om de nesten 1000 utvandrerne fra Kiruna til Brasil mellom 1909 og 1911. Nilsen mener mange av dem mislyktes fordi denne vandrertangen var økonomisk irrasjonell, og slutter seg til Harald Runblom som ser generalstreiken i 1909 som utløsende årsak. Han peker på viktige syndikalistiske innslag blant disse utvandrerne. Den demografiske koblingen til politisk radikalisme som påvises med hensyn til fertilitetsfallet kan vel utvides til også å gjelde utflytting.

I motsatt årsaksretning har det vært diskutert hvorvidt stor migrasjonsintensitet kan virke politisk radikaliserende. Edv Bull de ser i en klassisk studie den store innflyttingen til Kristiania (Oslo) som en viktig bakgrunn for radikaliseringa av Arbeiderpartiet, det eneste sosialdemokratiske flertallspartiet i Vest-Europa som meldte seg inn i Moskva-internasjonale (1921). Warg får fint fram hvordan innflyttere fra andre steder i Sverige kunne bringe med seg kultur-elementer fra sine hjemtrakter. Men er det ikke slik at migranter like lett kan bryte med gamle normer? Det er fristende å sitere den radikale norske poeten Rudolf Nilsen i diktet "Revolusjonens røst": "[vi vil] skape en bedre framtid her, efter vår egen skikk." Kanskje fantes en slik årsakssammenheng bak utvandringen fra de politisk aktive og radikale gruvesamfunnene?

På side 80 refereres til en "från fackföreningsrörelsens sida medveten strategi, syftande till att utestänga kvinnorna från det offentliga politiska livet". Jeg vet ikke om det var noen nødvendig forutsetning, kvinnene i det patriarkalske samfunnet hadde lett for å se sin rolle som underordnet mannen, selv om de hadde viktige, selvstendige funksjoner i hjem og nærmiljø. Det er et spørsmål som kan ha betydning for tolkningen av hvordan kvinner og menn agerte offentlig og privat med det raske fertilitetsfallet som resultat. I hvilken grad eller forstand kan vi kalle Malmberget og Kiruna under århundrets første par tiår for patriarkalske samfunn?

Wargs avhandling har i sum vist at Woods har rett når han skriver (s 390) "the factors controlling effective fertility will hold the key to an understanding of any historical society's demographic regime". Woods fortsetter: "[B]y focusing on the interplay between fertility and childhood mortality we may also come to a fuller understanding of how those regimes have been or are being transformed." Mortaliteten er et emne som det av lett forståelige grunner ikke har vært ressurser til å studere i denne avhandlingen. Dette er et spennende forskningstema, hvor mye grunnlagsarbeid allerede er gjort. Behovet for en studie av dødeligheten i norrlandske gruvesamfunn ligger like klart i dagen som jerngruvene i Kiruna gjorde.

Det er opposentens jobb å trekke fram det diskuterte i en avhandling. Derfor er det desto større grunn til i siste runde å understreke dens mange gode kvaliteter. Vi skal huske at det undersøkte feltet er komplisert, og at det er særlig gledelig å få denne studien av bakgrunnen for fertilitetsfallet i svenske lokalsamfunn fordi denne delen av demografihistorien var lite studert i Sverige i forhold til i andre europeiske land.

Gunnar Thorvaldsen *

* Fakultetsopponent